

НАРОДНА ГЕРМЕНЕВТИКА ЕТНІЧНИХ СЕМ У НАРОДНІЙ ПРОЗІ УКРАЇНИ

Ірина Грищенко
доктор філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української мови
Державний університет телекомунікацій (Україна)

ABSTRACT

The article is devoted to the study of folk hermeneutics, which is defined as a way of interpreting natural, physical, existential phenomena and processes. Interethnic communication and interethnic polylogue implies that subjects of communication have to accept intrinsic cultural information and comprehend, understand its similarity, difference or other. Awareness is identified as an instrument of knowledge, comprehension of received knowledge, comparison and perception of results. Folk hermeneutics retransmits and interprets ethno-important information, restricts the negative influence of inorganic cultural elements. The folk prose characters demonstrate the peculiarities of the genetic memory of the ethnos and reveal the specifics of their modification under the influence of historical facts and specific realities. Traditional images get a certain «reformatting», contrasted multi-dimensional characters, there are features of the new time, and so on.

Key words: folk hermeneutics, folklore hermeneutics, folk prose, comprehension, comprehension, understanding.

Стаття присвячена дослідженню народної герменевтики, яку визначають як спосіб тлумачення природних, фізичних, буттєвих явищ і процесів. Міжетнічна комунікація та міжетнічний полілог передбачає, що суб'єкти спілкування мають сприйняти іноетнічну культурну інформацію та осмислити, усвідомити її подібність, відмінність або ж інакшість. Виокремлено усвідомлення як інструмент пізнання, осмислення отриманих знань, порівняння та сприйняття результатів. Народна герменевтика ретранслює та тлумачить етноважливу інформацію, обмежує негативний вплив іноетнічних культурних елементів.

Ключові слова: народна герменевтика, фольклорна герменевтика, народна проза, осмислення, усвідомлення, розуміння.

Статья посвящена исследованию народной герменевтики, которую можно определить как способ толкования природных, физических, жизненных явлений и процессов. Межэтническая коммуникация и межэтнический полилог предусматривает, что субъекты общения должны воспринимать иноэтническую культурную информацию и осознать ее отличие или же инаковость. Выделено осмысление как инструмент познания, осмысления полученных знаний, сравнение и восприятие результатов. Народная герменевтика ретранслирует и толкует эноважную информацию, ограничивает негативное влияние инородных культурных элементов.

Ключевые слова: народная герменевтика, фольклорная герменевтика, народная проза, осмысление, осознание, понимание

Артикул jest poświęcony badaniu hermeneutyki ludowej, którą definiują jako sposób wyjaśniania procesów i zjawisk naturalnych, fizycznych i bytowych. Komunikacja i polilog międzyetniczny przewiduje, żeby podmioty obcujące odbierały obcoetniczną informację kulturową oraz pojmowały i uświadamiały sobie zarówno jej podobieństwo, jak i odmienność, inność. Jako narzędzia poznawcze zostały wyróżnione uświadomienie, pojmowanie nabytej wiedzy, zestawienie i postrzeganie wyników. Hermeneutyka ludowa przekazuje i tłumaczy informację o wartości etnicznej, a także ogranicza negatywny wpływ obcych elementów kulturowych.

Słowa kluczowe: hermeneutyka ludowa, hermeneutyka folklorystyczna, proza ludowa, pojmowanie, uświadomienie, rozumienie.

Сучасний етап розвитку людства характеризується зростанням інтересу до когнітивного потенціалу фольклору як ментальної системи. Нематеріальна культура етносу презентує досвід багатьох поколінь, який отримав відображення у народних традиціях, звичаях, символах тощо. Кожне наступне покоління, намагаючись розтлумачити, зрозуміти, декодувати інформацію, що й отримало вигляд систематизації символів. Ці спроби можна пояснити розвитком етнічної самосвідомості, переходом її на новий, значно вищий рівень. Це частина процесу відродження і розвитку національної культури, досягнення духовної і політичної незалежності. Етнічні символи можна визначити як своєрідну систему кодування основних рис національного характеру та уявлень етносу про світ і про себе. Відбувається кодифікація асоціативного рівня, надтекстова організація значення, яка містить інформацію про певну структуру. Розкодувати інформацію може лише носій тієї ж етнокультури, відповідно, відбувається стратифікація на етнічно Своїх та етнічно Чужих. Для процесу декодування етноважливої інформації використовується народна герменевтика.

З огляду на висновки науковців (Т. Іванової, Ю. Емер, О. Ведьорнікової, Л. Копаниці, Т. Бунчук та ін.) про фольклор як систему кодифікованої інформації має існувати й система, яка дає змогу її розшифрувати, розтлумачити, пояснити, проінтерпретувати. Це — завдання наукових досліджень у галузі фольклористики, семіотики, лінгвофольклористики та ін., зокрема й фольклорної герменевтики.

Вважаємо, що найдоречнішим і таким, який найбільше відповідає предмету, меті і завданням, які входять у сферу герменевтики для розуміння, тлумачення, інтерпретації фольклору, фольклорного тексту, є народна герменевтика. Варто особливо наголосити на диференціації понять «фольклорна герменевтика» (тлумачення фольклорних утворень з позиції фольклористики) і «народна герменевтика» (тлумачення фольклору як знакової системи, яке ґрунтується на знаннях, світогляді, досвіді попередніх поколінь і сучасних знаннях), оскільки наукове трактування буденних і сакральних речей і подій радикально відрізняється від народного.

Предметом філологічної герменевтики є розуміння — віднайдення та освоєння ідеального, яке представлене в текстових формах. На його думку, розуміння — це одне з видів інобуття рефлексії — зв'язки між гносеологічним образом і наявним досвідом. Ця зв'язка функціонує за таким принципом: образ забарвлюється наявним досвідом, а досвід стає предметом зміненого ставлення. Висловлена рефлексія і є інтерпретацією [4]. Т. Бовсунівська наголошує, що з позицій когнітивістики будь-яка інтерпретація становить собою когнітивний процес [3, с. 12]. Отже, чітко прослідковується взаємозв'язок когнітивістики і

літературної герменевтики — прагнення до пізнання певного явища, закріпленого у літературі, зумовлює пошук, осмислення та інтерпретація інформації у літературному тексті.

Як вказують дослідники, головними поняттями у герменевтиках є розуміння (за визначенням Г. Дільтея, Г. Гадамера, П. Рікера, Ю.Коваліва та ін.) та інтерпретація (на думку Г. Гадамера, У. Еко, З. Лановик, А. Россохіна та ін.). На наш погляд, говорячи про народну герменевтику, варто зосередити увагу на таких явищах людського мозку як *осмислення* та *усвідомлення*. Рефлексію визначають як метод філософського *осмислення* буття. Поняття рефлексії до наукового обігу увів Р. Декарт, описуючи процес рефлексії у контексті раціоналістичної теорії самосвідомості. Проте Дж. Локк піддав критиці ідею про її вроджену природу і висловив гіпотезу, що усі знання людина отримує через досвід. За Дж. Локком рефлексія — роздуми людини, які пов'язані з аналізом власних думок, переживань і спостережень — аналізом власного психічного стану, тобто, поняття рефлексії у такому трактуванні отримує психологічний відтінок і значною мірою відображає поняття самопізнання [6, с. 29]. До процесу розгляду проблеми рефлексії долучалися В. Розін, І. Кант, Г. Гегель, Р. Декарт, Е. Гуссерль, М. Хайдеггер, Ж.-П. Сартр, П. Ріккер та ін. Безсумнівно, регуляція, координація, організація, контроль та управління грають істотну роль у процесі адаптації суб'єкту до життя і діяльності, до власних внутрішніх переживань та ін. Проте найважливіші аспекти рефлексії, які забезпечують саме процес розвитку особистості, інтегративні процеси, які включають не лише свідомі (тим самим регульовані), але й неусвідомлені психічні прояви не варто залишати без уваги [6, с. 23].

Досліджуючи герменевтику усної міжособистісної комунікації, І. Болдонова вказує, що у традиційних теоріях комунікації когнітивного спрямування зазвичай предметно пояснюють з позиції соціального фону і психологічних характеристик, тобто пов'язувати наші попередні установки та уявлення з соціальними ролями, соціальною експлікацією, з силою першого враження, стереотипами у нашій соціальній пам'яті. Безсумнівно, наші уявлення про навколишній світ залежить від багатьох факторів, які часто впливають і на взаємини між людьми. Людина може отримати викривлене уявлення про реальність і свого співрозмовника, вважати його правильним, приймаючи ілюзію за правду. У такій неоднозначній ситуації, коли негативні пересуди повністю контролюють індивід, виникає помилкове уявлення, і це несе серйозні проблеми у процесі спілкування. У міжособистісній комунікації аналіз негативних установок свідчить про бажання комунікантів вийти за межі шаблонів. Герменевтична рефлексія має переваги, оскільки містить в собі не лише інтерпретацію повідомлення, але і робить предметом аналізу і саму свідомість, і сам спосіб рефлексії над своїм мисленнєвим процесом. Герменевтична свідомість відкриває передумови будь-якого мисленнєвого процесу, і хибність рефлексії на шляху до досягнення розуміння [5, с. 164].

Для проведення міжетнічної комунікації та побудови міжетнічного полілогу суб'єкти спілкування мають сприйняти іноетнічну культурну інформацію та осмислити, усвідомити її подібність, відмінність або ж інакшість. Загалом *усвідомлення* належить до найскладнішої функції головного мозку. Цей термін можна розглядати як наукову категорію — інструмент пізнання, осмислення триманих знань, порівняння та сприйняття результатів. Проте для сприйняття потрібен певний багаж знань, що дозволяє порівнювати і робити необхідні

і доречні висновки. Лише після осмислення інформації, яку людина отримала у комунікативному процесі і *зрозуміла*, можна говорити про усвідомлення інакшості.

Хоча питання народної герменевтики поки що належить до малодосліджених, проте полеміка щодо визначення та трактування назви у наукових колах уже має місце. Наприклад, М. Бахтін вживає термін «життєва герменевтика» на позначення розуміння та тлумачення того, що говорять про нас інші, слів інших про життєві моменти. Дослідник вказує, що у побуті найбільше обговорюють те, що сказали інші — передають, згадують, зважують, обговорюють чужі слова, думки, твердження, відомості, обурюються або ж погоджуються з ними, сперечаються з ними, посилаються на них і т. д. Більшість відомостей і думок повідомляють не у прямій формі, як власні, а з посиланням на невизначене джерело — «я чув», «вважають», «на думку» і т. д. [2, с. 92], тобто відбувається тлумачення та інтерпретація чужих слів. Важко не погодитися з дослідником, часто хибна інтерпретація чужих слів та висловів, перекручування сказаного може перейти у галузь еристики. На наш погляд, для позначення герменевтики як народного трактування світобачення цей термін не зовсім відповідає завданням цієї галузі.

В. Айрапетян здійснив спробу розглянути герменевтику суто у межах застосування у межах однієї нації «Толкуя слово. Опыт герменевтики по-русски». Він вказує, що тлумачачи слово, у першу чергу, говорять *щоб* воно означає, а означає інше, особливе, виняткове. Така герменевтика звернена від простих людей через тлумача до вчених, тобто у протилежний народному просвітництву і популяризації науки бік [1, с. 5]. Дослідник піддав критиці визначення «життєва герменевтика» М. Бахтіна, вказавши на його вузькість інтерпретації цього явища, прирівнявши до герменевтики помисливості. Адже саме у неписаній народній герменевтиці і зафіксовані уміння простої людини, бо вона — *homo loquens*. На його думку, герменевтика як гуманітарна наука повинна свідомо, послідовно і відповідально застосовувати це життєве уміння [1, с. 133]. Досліджуючи анекдот про дев'яту людину (АТ 1287), автор вказує, що герменевтичне розгортання мови це і є фольклор, якого у занадто грамотній Європі не залишилося. На його думку, фольклорна, морософська герменевтика — це російська герменевтика [1, с. 61]. Таке тлумачення герменевтики є доволі дивним, враховуючи, що автор цієї праці пише про «розкрадання фольклорної мудрості грамотіями» [1, с. 363], проте саме така позиція і відповідає позиції РПЦ та владі сучасної Росії. Саме цим можна і пояснити, що часто поведінка, світосприйняття, світогляд росіян характеризується нелогічністю, стає предметом жартів, анекдотів, сприяє формування стереотипів тощо. Поряд з номінуванням «маса» сучасні дослідники для позначення специфічної групи людей, яка є лише виконавців вказівок і наказів лідера або керівника, вживають «рефлексоди» (уперше використав С.Б. Морозов), у фольклорних текстах з цим і подібними сюжетами представлено саме таку категорію людей й акцентовано увагу на їх небажанні думати, вони слухають і виконують лише вказівки такого собі Ваньки-бувалого.

У етнопсихічному житті будь-якого народу вагоме значення посідають питання релігії, релігійні символи. Пояснити це явище можна тим, що, імовірно, поряд з іншими потребами людина має потребу в релігійній вірі. Етнорелігійні символи часто глибоко заховані у психології цілої нації. Вони стають елементами підсвідомого представників етносу і створюють зв'язки з несвідомими релігійними та іншими інстинктами, часто людина навіть і не усвідомлює що саме

ця категорія впливає на перебіг життєвих подій конкретної особи. Релігійна приналежність відіграє важливу роль, оскільки це не лише оціночний образ Чужого, який зафіксовано в культурі, — це значуща складова картини світу. Сучасні дослідження засвідчують, що етноконфесійні стереотипи слугують важливими етнодиференційними та структуротворчими компонентами, важливими для самопізнання й самосвідомості етносу, адже уявлення про Чужу і Свою релігію, обрядовість входять до системи народних цінностей. Етноконфесійний аспект опозиції Свій-Чужий — один з основних факторів етнічної самоідентифікації. Фольклорні тексти, в яких відображено сприйняття етнофором іншої конфесії, демонструє специфіку їх стереотипних образів, які зумовлені механізмом сприйняття іновірця з позиції «свої» культури.

Отже, *народну герменевтику* визначаємо як спосіб тлумачення природних, фізичних, буттєвих явищ і процесів. *Фольклорна герменевтика* — метод декодування семантики фольклорного тексту та пізнання прагматики його функціонального призначення. Народна герменевтика у фольклорній прозі між-етнічної тематики (казка, легенда, анекдот, мем, фікт та ін.) оприявлюється в інтерпретації етнічних сем — своєрідній системі кодування рис національного характеру та уявлень етносу про світ і про себе, яка, з одного боку, є способом самопізнання, самоідентифікації та репрезентації себе світові, з іншого — слугує бар'єром від проникнення у свій культурний простір чужинця (представника іншого етносу). Персонажі фольклорної прози демонструють особливості генетичної пам'яті етносу та виявляють специфіку їх видозміни під впливом історичних фактів та конкретних реалій. Традиційні образи отримують певне «перформативання», контамінуються різносюжетні персонажі, з'являються риси нового часу тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Айрапетян В. Толкование на анекдот про девятих людей. — М.: Языки славянской культуры, 2010. — 80 с.
2. Бахтин М. Слово о романе / Собрание сочинений в семи томах. Том 3. Теория романа (1930-1961 гг). — М. : Языки славянских культур, 2012. — 880 с.
3. Бовсунівська Т. Когнітивна жанрологія і поетика: монографія. — К.: ВПЦ “Київський університет”, 2010. — 180 с.
4. Богин Г.И. Обретение способности понимать: Введение в герменевтику. — Тверь, 2001. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://sbiblio.com/biblio/archive/bogin_obretenie/00.aspx
5. Болдонова И.С. Герменевтика устной межличностной коммуникации // Вестник Бурятского государственного университета. Вып. № 14 / 2009. — С. 162-169 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/germenevtika-ustnoy-mezhlichnostnoy-kommunikatsii>
6. Россохин А.В. Рефлексия и внутренний диалог в измененных состояниях сознания : интерсознание в психоанализе. — М. : “Когито-Центр”, 2010. — 304 с.
7. Усачева А.Н. Перевод: От лингвистической теории к когнитивной модели / Межкультурная коммуникация // Вестник Волгоградского университета. Сер. 2: Языкознание. — Волгоград, 2011. — № 1 (13). — С. 131-137.